

УДК: 378.1:65.011.3:005

Т. І. КЛОЧКОВА, старший викладач
Сумський державний педагогічний університет
імені А.С.Макаренка, МОН України
вул. Роменська 87, м. Суми, 40002, Україна
klochkovatania@mail.ru

СУСПІЛЬСТВО РИЗИКУ ЯК ЧИННИК ВПЛИВУ НА ТРАНСФОРМАЦІЮ МЕНЕДЖМЕНТУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

***Анотація.** З'ясовано загальнотеоретичні засади менеджменту ризиків у галузі соціології. Схарактеризовано основні соціально-економічні та політичні чинники, що вплинули на зміст сучасної соціологічної концепції «суспільства ризику». Досліджено сутність суспільства ризику; визначено нагальні проблеми, що доводиться вирішувати постсучасному суспільству в епоху модернізації та глобалізації. Розглянуто основні положення загальних теорій ризику таких зарубіжних вчених, як У. Бек, Е. Гідденс та Н. Луман. Окреслено ряд характерних ознак технологічних ризиків («виготовлених ризиків») та їх основні відмінності від раних промислових.*

Ключові слова: менеджмент ризиків, суспільство ризику, постіндустріальне суспільство, загальні теорії ризику, ризик, технологічні ризики.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Науково-технічний прогрес став потужним засобом швидкого зростання економіки та вирішення багатьох соціальних завдань і проблем суспільства, але в кінцевому результаті обернувся тим, що суспільство стало ризикогенним і почало продукувати нові види ризику. На відміну від загроз та небезпек доіндустріального суспільства, суспільство, яке вступило в епоху інформатизації з технологіями та глобалізацією, має справу з техногенними ризиками, яких неможливо уникнути і які важко передбачити. Сучасному суспільству складно управляти такими ризиками традиційним способом тому, що вони не укладаються в національно-державні та регіональні кордони. Ступінь таких мегаризиків може коливатися від незначного до критичного. Ризики постіндустріальної епохи набувають глобального значення і проникають в усі сфери суспільного життя. Освітня галузь не є винятком. З огляду на такі міркування ризик-менеджменту у вищій освіті приділяється першочергова увага в практичному контексті, але в науковій літературі ще недостатньо розкрито і узагальнено теоретичні засади цієї галузі дослідження, що знаходиться на стадії становлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом кількох десятиліть різні аспекти менеджменту ризиків активно досліджуються у наукових розвідках в економічній, соціологічній, філософській та інших науках. Поступово зі сфери економічної науки ризик-менеджмент поширюється на освітню галузь. Його витoki ідуть від У. Бека, Е. Гідденса та Н. Лумана, які вважаються лідерами світової ризикології, а їх загальні теорії ризику – теоретичними фундаментальними основами менеджменту ризиків у вищій освіті. Питання дослідження управління ризиками на теоретичному та практичному рівнях висвітлюються у працях багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених, таких, як І. Балабанов, В. Вітлінський, В. Гранатуров,

І. Романова, Т. Старостіна, Н. Хохлов, П. Щеглова та ін. У наукових розвідках соціологів А. Альгіна, Ю. Зубка, С. Кравченко, С. Нікітіна, Н. Нікітіної та Т. Удовицької ризик аналізується у соціально-філософському контексті. Дослідники дають визначення соціального ризику, пропонують різні класифікації ризику, а також аналізують чинники, що визначають поведінку особистості в умовах ризику. Зокрема, В. Чупров та Ю. Зубок розкривають соціологічний зміст поняття «суспільство ризику», аналізують загальні та специфічні чинники переходу сучасного суспільства в стан ризику. О. Яницький розробив концепцію «суспільства ризику» стосовно російської дійсності «перехідного періоду», схарактеризувавши суспільство із соціально-трансформаційними процесами і розглянувши протиріччя і джерела ризиків у сучасному російському суспільстві.

Формулювання мети статті. Мета статті – з'ясування концептуальних засад суспільства ризику у контексті досліджуваної проблеми.

Виклад основного матеріалу дослідження. У кінці ХХ – на початку ХХІ століття суспільство повною мірою усвідомило існування принципово нових ризиків. Проблема ризику почала вивчатися в різних аспектах, а головним завданням науковців та дослідників став не перелік можливих глобальних ризиків, а аналіз загальних механізмів їх виникнення, застереження і розробка методів управління такими ризиками. При цьому дедалі більш нагальною стала проблема загального соціально-філософського осмислення ризику. У рамках даної наукової статті ми звернемося до одного з аспектів теоретичних засад менеджменту ризиків у вищій освіті, а саме – концептуальних засад суспільства ризику. У контексті досліджуваної проблеми значний інтерес становлять загальні теорії ризику лідерів світової ризикології У. Бека, Е. Гідденса і Н. Лумана, які досліджували проблему соціальної природи ризику. Значне місце у галузі соціально-філософського знання займає концепція «суспільства ризику». Виникнення сучасної соціологічної концепції «суспільства ризику» зумовлено тим, що: 1) процес модернізації постійно породжує нові ризики, вносить невизначеність до кожного осередку суспільства; 2) відбувається процес «саморозвитку» науки та технології, який не може повністю контролюватися суспільством; 3) наука поступово втрачає монополію на істину, між знаннями та соціальною практикою виникає посередник – корпус політично ангажованих експертів; 4) існуючі соціальні інститути недостатньо рефлексивні стосовно ризиків [4].

У середині 80-х років ХХ ст. відомий німецький соціолог і філософ, директор Соціологічного інституту Мюнхенського університету Ульріх Бек запропонував найбільш завершену макросоціологічну системну концептуалізацію ризику. Згідно з його теорією, людство вступило в нову фазу свого розвитку, яка отримала назву «суспільство ризику». На його думку, індустріальне суспільство епохи постмодернізму і є «суспільством ризику». Причина цього феномену полягає в таких процесах сучасності, як модернізація, глобалізація і технології. Згідно з концепцією Ульріха Бека, сучасне суспільство розглядається з погляду виробництва, споживання та розподілу ризику. Соціолог вважає ризик не поодиноким, винятковим випадком, не «наслідком» і не «побічним продуктом» суспільного життя. На його думку, ризик постійно виробляється суспільством і перетворюється на головний продукт його соціально-економічного та політичного життя.

Узагальнюючи теорію У. Бека, український науковець В. Вітлінський окреслив проблеми, які доводиться розв'язувати суспільству в умовах ризику:

- яким чином запобігти, обмежити чи мінімізувати загрози й ризики, котрі все більшою мірою супроводжують постіндустріальне суспільство;
- де, коли і як проявляються поки що латентні негативні ефекти;
- яким чином здійснювати управління ризиками для такого їх розподілу, за якого, з одного боку, не гальмувався б науково-технічний прогрес, а з іншого – виконувалися би вимоги щодо прийнятності ризиків [2, с. 61].

Основними положеннями концепції «суспільства ризику» Ульріха Бека є такі:

1. Суть суспільства ризику як принципово нової парадигми суспільного розвитку полягає в тому, що «у розвинених країнах сучасного світу суспільне виробництво соціальних благ постійно супроводжується суспільним виробництвом ризиків. Відповідно, проблеми й конфлікти, пов'язані з розподілом у суспільстві дефіциту, накладаються на проблеми і конфлікти, що виникають у результаті виробництва, визначення та розподілу ризиків, породжуваних науково-технічними системами» [1, с. 21]. Виробництво ризиків є домінуючим, а збитки від нього мають тенденцію до превалювання над здобутками технічного прогресу.

2. Виробництво ризиків «демократичне». Воно містить «ефект бумерангу», який породжує зворотній зв'язок: ті, хто створили або один раз отримали користь від певних ризиків, рано чи пізно самі від них і постраждають, усуваючи таким чином елемент класової нерівності. Виробництво ризиків – потужний фактор зміни соціальної структури суспільства, перебудови його за критерієм ступеня схильності до ризиків.

3. Зміни в основній нормативній моделі суспільства: при трансформації класового суспільства в суспільство ризику відбувається зміна якості спільноти. Нормативним ідеалом класового суспільства була рівноправність, а нормативним ідеалом суспільства ризику стає безпека. Спільнота потреби змінюється на спільноту страху.

4. Традиційна класова і професійна структура розмивається, але натомість в суспільстві ризику виникають нові соціальні сили, що зламують старі соціальні перегородки. З'являються нові соціальні протиріччя між тими, хто «схильний до ризиків, і тими, хто отримує від них вигоду», між тими, хто «виробляє ризики, і тими, хто їх споживає» [1, с. 56]. За словами У. Бека, виникають спільноти «жертв ризиків», солідарність яких може породжувати потужні політичні сили.

5. Особливою рисою нових ризиків сучасного суспільства є їх «невидимість»: «небезпечна реальність, прихована від сприйняття». Більшість технологічних ризиків не сприймаються органами чуття людини і не піддаються калькуляції.

6. Формується інститут експертів, який набуває самодостатнього політичного значення, оскільки саме він визначає, що і наскільки небезпечно. Експерти перетворюються на еліту, яка третирує решту населення як алармістично-непрофесіонали, що підривають громадський порядок. Поділ суспільства на експертів і усіх інших викликає у пересічних громадян стійку реакцію недовіри до науки і технологічної сфери.

7. Суспільство ризику призводить до нечіткості політичних кордонів – з'являються нові форми політичної культури, що претендують на участь у політичному житті. Реальна політика пересувається зі сфери легітимних політичних інститутів у так звану «сіру зону корпоративізму» та замінюється субполітикою. На

міжнародній арені виникає нова міжнародна нерівність, оскільки існує «постійне взаємне «притягнення» між крайньою бідністю і крайнім ризиком» [1, с. 49].

8. У суспільстві ризику виникає потенціал катастроф, його нормальним станом цілком може стати надзвичайний. У такому суспільстві джерела багатства можуть спровокувати ризики. Як вважає У. Бек, ризики накопичуються в нижній частині соціально-класової піраміди, а багатство – на її вершині. Бідність «притягує» до себе ризики, тоді як багатство (у вигляді доходу, влади або освіти), навпаки, може купити собі свободу та безпеку від них. Такий же принцип діє і на рівні держав – в основному «бідні» країни притягують до себе ризики, багаті та могутні ж держави в змозі протистояти численній кількості ризиків.

9. Ризики – універсальні, тобто не мають ні часових, ні просторових обмежень. Для них не існує «заборонених зон», вони можуть загрожувати усім членам суспільства.

Підсумовуючи вищезазначене, можна окреслити основні відмінності технологічних ризиків від ранніх промислових ризиків: (а) такі ризики не можуть бути обмежені ні в часі, ні в просторі, (б) вони не відповідають за встановленими правилами причинно-наслідкового зв'язку, провини і відповідальності, і (с) не можуть бути компенсовані за або проти застрахованої особи.

Ульріх Бек (1997) узагальнив основні аспекти суспільства ризику:

- вироблена невизначеність та організована безвідповідальність;
- від розподілу вигод до розподілу ризиків;
- дослідники не можуть більше помилятися, наприклад, навчаються на практиці – генна інженерія;
- екологічні ризики носять глобальний характер і демократичні наслідки;
- суспільство стало лабораторією, але ніхто не відповідає за результати;
- у політиці: якщо щось відбувається не так, то на політичні інститути намагаються звалити провину за рішення, які вони не робили, і за наслідки і загрози, про які вони не мають уяви;
- ризики, які можна було оцінити в індустріальному суспільстві, сьогодні є непередбачуваними та не піддаються калькуляції [6, с. 121].

Ще один з теоретиків суспільства ризику Е. Гідденс вважає епоху модернізації епохою глобалізації, універсалізації та інституалізації ризику. Британський соціолог аналізує ризик на рівні соціальних систем. Ідея ризику, на його думку, тісно пов'язана із сучасністю: «традиційні культури не мали поняття ризику, оскільки їм це було не потрібно» [7]. І дійсно, ця концепція виникла у суспільстві, орієнтованому на майбутнє, у якому небезпеки оцінюються відносно майбутніх можливостей. На думку Е. Гідденса [7], ризик пов'язаний з небезпеками, які активно оцінюються щодо майбутніх можливостей. З перших днів існування сучасного індустріального суспільства з'являються два аспекти ризику – його негативна і позитивна сторони. Говорячи про позитивну сторону, Гідденс оцінює ризик як мобілізуючу динаміку суспільства, що прагне змін, хоче визначати своє власне майбутнє, а не залишати його на розсуд релігії, традиції чи примх природи. Крім того, позитивний вплив ризику є тим самим джерелом енергії, яке створює багатства в сучасній економіці.

Сьогодні ризик набуває нового значення тому, що ми більше не можемо контролювати своє майбутнє. За словами Е. Гідденса [7], епоха модернізації знаменує собою перехід від переважання «зовнішніх ризиків», що виникають

внаслідок впливу на нас природи, до превалювання «виготовлених ризиків», які виникають у результаті нашого пізнання та нашого власного впливу на світ, наприклад, екологічні ризики або навіть соціальні. З поширенням виготовленого ризику виникає нова ризикованість, пов'язана з ризиком. Проблема в тому, що ми не можемо передбачити рівень виготовлених ризиків, бо ми не маємо в цьому досвіду. Таким чином, політики балансують між нагнітанням страху та приховуванням загроз та небезпек. Але «принцип обережності» не є вирішенням проблеми, оскільки ризикованість необхідна нашому суспільству. На думку соціолога, ми повинні контролювати науково-технічні зміни, щоб управляти цим ризиком. Якщо хтось – державний чиновник, науковий експерт або дослідник – сприймає певний ризик серйозно, він повинен сповістити про такий ризик. Люди повинні бути переконані, що ризик є реальним.

Аналізуючи власне механізм виробництва ризиків, Е. Гідденс підкреслює, що сучасний світ структурується в основному ризиками, створеними людиною, мають ряд характерних ознак:

- сучасні ризики зумовлені глобалізацією в значенні їх «дальньої дії» (ядерна війна);
- сучасний світ – це світ «інституалізованого середовища ризиків».

Виробництво ризиків є динамічним процесом;

– сучасне суспільство перенасичене знаннями про ризики, що вже саме по собі є проблемою;

– Е. Гідденс (як У. Бек і Н. Луман) вказує на обмеженість експертного знання як інструмента елімінації ризиків у соціальних системах [3, с.109].

Отже, на думку Е. Гідденса, саме процеси модернізації та глобалізації є причиною виникнення нових форм ризиків, які сприяють розвитку нових взаємин у суспільстві.

На відміну від теорії У. Бека, соціологічна теорія ризику німецького соціолога-теоретика Н. Лумана вважається незавершеною. Дослідник звертається до онтологічних основ вивчення ризику. На його думку, ризики ставлять під питання раціональну природу людини. Ризик виникає випадково, тому проаналізувати його в термінах раціональної соціальної дії повністю неможливо. Характерною рисою постсучасного суспільства, за Луманом, є не стільки потреба створення умов стабільного існування, скільки інтерес до крайніх, навіть неймовірних альтернатив, які руйнують умови для суспільного консенсусу і підривають основи комунікації. Поведінка, орієнтована на такі випадковості і на прийняття таких альтернатив, є суперечливою. «Усі зусилля заснувати рішення на раціональному підрахунку не тільки залишаються безуспішними, але в кінцевому рахунку також підривають вимоги методу і процедур раціональності» [8, с. 10].

На думку Н. Лумана, ми живемо в суспільстві, яке не має іншого виходу, крім прийняти ризик, тобто ризикувати. Він вважає ризик найважливішим чинником, який впливає на поведінку індивіда. Докладно аналізуючи такі дві форми, як «ризик/надійність» і «ризик/небезпека», соціолог відзначає, що ризик завжди суб'єктивний, і висуває твердження, що вільної від ризику поведінки не існує. У сучасному світі відмова від прийняття рішення – це теж рішення. Якщо немає рішень, гарантовано вільних від ризику, слід відмовитися від надії (яку може, як і раніше, плекати спостерігач першого порядку), що збільшення досліджень і знань

дозволить перейти від ризику до надійності. За словами Н. Лумана, практичний досвід вчить швидше зворотньому: чим більше знаєш, тим більше знаєш, чого не знаєш, і тим швидше формується свідомість ризику. Чим більш раціональні, чим більш складно задумані калькуляції, тим більше граней [проблеми] потрапляє в поле зору. Стосовно цього майбутнє не визначено, а тому існує ризик. Сучасне суспільство ризику є, таким чином, не лише результатом сприйняття наслідків дії техніки. Початок йому вже поклало розширення дослідницьких можливостей і самого знання.

За твердженням Н. Лумана, «сучасна ризикована поведінка взагалі не вписується в схему раціонального/іраціонального» [5, с. 144]. Соціолог вводить поняття «дерева рішень», що накопичує ризики. Це означає те, що приймаючи рішення, завжди треба враховувати ризикові наслідки і стосовно таких наслідків приймати подальші рішення, які теж можуть породжувати ризики.

Висновки результатів дослідження. Аналіз концепції суспільства ризику провідних західних соціологів дозволяє стверджувати висновку, що постіндустріальне суспільство, суспільство ризику, вступило в епоху модернізації, яка вважається епохою глобалізації, універсалізації та інституалізації ризику. У зв'язку з такими процесами зазнає вельми значних трансформацій система вищої освіти, в яку проникають «вироблені» ризики, які неможливо уникнути і важко передбачити. Тому на сучасному етапі вищої освіти доводиться вирішувати питання про те, яким чином здійснювати управління ризиками для такого їх розподілу, за якого, з одного боку, не гальмувався б інноваційний розвиток ВНЗ, а з іншого – досягалася б мета довгострокових програм.

Перспективи подальших розвідок. До подальших розвідок належить вивчення ризиків і врахування їх в управлінні системою вищої освіти України та вивчення досвіду країн, у яких менеджмент ризиків набув досвіду.

Література

1. Бек Ульрих. Общество риска: На пути к другому модерну / Ульрих Бек. – М. : Прогресс–Традиция, 2000. – С. 21–49.
2. Вітлінський В. В., Великоіваненко Г. І. Ризикологія в економіці та підприємстві : Монографія / В. В. Вітлінський, Г. І. Великоіваненко. – К. : КНЕУ, 2004. – С. 61.
3. Гидденс Э. Судьба, риск и безопасность / Э. Гидденс // THESIS: Теория и история экономических и социальных институтов и систем. – Вып. 5. – 1994. – С. 107–134.
4. Яницкий О. Н. Является ли постсоветское общество «обществом риска»? [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <<http://www.sociology.ru/centr/2000ianic.html>>.
5. Луман Н. Понятие риска / Н. Луман // THESIS. – 1994. – № 5. – С. 130–158.
6. Beck U. Risk Society Revisited: Theory, Politics and Research Programmes / U. Beck // The Risk Society and Beyond. – L. : Sage Publication, 2007. – P. 212–224.
7. Giddens A. Reith lecture 2: Risk [Electronic resource]. – 1999. – Vol. 2000. – Mode of access: <<http://www.bbc.co.uk/radio4/reith1999/lecture2.shtml>>.
8. Luhmann N. Risk: A Sociological Theory / N. Luhmann. – N.Y. : Walter de Gruyter, Inc., 1993. – P. 10–28.

Т. И. КЛОЧКОВА, старший преподаватель
Сумской государственной педагогической университет
имени А. С. Макаренка, МОН Украины
ул. Роменская 87, г. Сумы, 40002, Украина
klochkovatania@mail.ru

ОБЩЕСТВО РИСКА КАК ФАКТОР ВЛИЯНИЯ НА ТРАНСФОРМАЦИЮ МЕНЕДЖМЕНТА ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

***Аннотация.** Рассмотрены общетеоретические основы менеджмента рисков в области социологии. Охарактеризованы основные социально-экономические и политические факторы, которые повлияли на содержание современной социологической концепции «общества риска». Исследована сущность общества риска; определены неотложные проблемы, которые приходится решать постсовременному обществу в эпоху модернизации и глобализации. Рассмотрены основные положения общих теорий риска таких зарубежных ученых, как В. Бек, Е. Гидденс и Н. Луман. Очерчен ряд характерных признаков технологических рисков («изготовленных рисков») и их основные отличия от ранних промышленных.*

Ключевые слова: менеджмент рисков, общество риска, постиндустриальное общество, общие теории риска, риск, технологические риски.

T. I. KLOCHKOVA, senior lecturer
Sumy State A.S.Makarenko Pedagogical University,
Ministry of Education and Science of Ukraine
87 Romenska Str., Sumy, 40002, Ukraine
klochkovatania@mail.ru

RISK SOCIETY AS FACTOR OF INFLUENCE ON TRANSFORMATION OF HIGHER EDUCATION MANAGEMENT

***Abstract.** General theoretical framework for risk management in sociology has been considered. Main socio-economic and political factors, which have influenced the content of modern sociological concept of the «risk society», have been characterized. The essence of the risk society has been defined. Urgent issues that have to be solved by the post-modern society in the era of modernization and globalization have been outlined. The basic principles of the general risk theories of such foreign social scientists, as U. Beck, A. Giddens and N. Luhmman have been studied. A number of characteristic features of technological risks («manufactured risks») and their main differences from the early industrial ones have been determined.*

It has been underlined that the post-industrial society was the society of risk, which has entered the era of modernization, globalization, universalization and institutionalization of risk. The author has indicated that these processes has influenced and caused a very significant transformation of higher education system. Besides, it has been claimed that ready-made unavoidable and even unpredictable risks constantly penetrated this system. Therefore, at the present stage of higher education the necessity of solving some issues connected with managing the risks, preventing slowdown of innovative

development of universities and achieving the goal of long-term programs arises. It has been stressed that it is necessary to study risks further and take them into consideration while managing higher education system of Ukraine.

Keywords: risk management, risk society, post-industrial society, general risk theories, risk, technological risks.

Bibliography

1. Bek Ulrykh. Risk Society: Towards another modern / Ulrykh Bek. – M. : Prohress–Tradytzia, 2000. – P. 21–49.
2. Vitlinskyi V. V., Velykoivanenko H. I. Risk studies in economics and business: Monograph / V. V. Vitlinskyi, H. I. Velykoivanenko. – K. : KNEU, 2004. – P. 61.
3. Hyddens E. Fate, risk and safety / E. Hiddens // THESIS: Teoryia i istoriia ekonomycheskikh i sotsyalnykh institutov i system. – Vyp. 5. – 1994.– P. 107–134.
4. Yanytskyi O. N. Is the post-Soviet society "risk society"? [Electronic resource]. – Mode of access: <<http://www.sociology.ru/centr/2000ianic.html>>.
5. Luman N. Notion of risk/ N. Luman // THESIS. –1994. – # 5. – P. 130–158.
6. Beck U. Risk Society Revisited: Theory, Politics and Research Programmes / U. Beck // The Risk Society and Beyond. – L. : Sage Publication, 2007. – P. 212–224.
7. Giddens A. Reith lecture 2: Risk [Electronic resource]. – 1999. – Vol. 2000. – Mode of access: <<http://www.bbc.co.uk/radio4/reith1999/lecture2.shtml>>.
8. Luhmann N. Risk: A Sociological Theory / N. Luhmann. – N.Y. : Walter de Gruyter, Inc., 1993. – P. 10–28.